

М. С. Волосевич

аспірант кафедри історії та світової політики Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
e-mail: maksimw@ukr.net; тел. 0972858578

**ОСОБЛИВОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ В 2000–2010 РР.
(на прикладі України та Білорусі).**

Перше десятиріччя XXI століття привнесло помітні зміни в зовнішню політику Росії на пострадянському просторі. На зміну геостратегічному відступу 1990-х років з початком 2000-х прийшов курс на посилення зовнішньополітичної ролі Росії, в основі якого лежав економічний прагматизм Кремля та бажання закрити простір СНД для впливу потужних світових гравців.

Ключові слова: зовнішня політика, пострадянський простір, сфера впливу, сфера інтересів, «маркетизація» зовнішньої політики.

Після розпаду СРСР на пострадянському просторі відбувались складні процеси пошуку нової ідентичності та нових форм міждержавних відносин. На початку 2000-х років на зміну м'якому російському впливу прийшла достатньо жорстка та прагматична політика. В основі її були економічні інтереси та бажання закрити простір СНД для впливу потужних світових акторів, таких як США, ЄС тощо.

Актуальність теми полягає в тому, що відносини Росії з колишніми радянськими республіками завжди перебували у центрі уваги Кремля, який розцінював СНД як сферу своїх життєвих інтересів та активно боронив його від стороннього впливу. Зростаючі євроатлантичні амбіції України та інших держав СНД наштотувались на стіну нерозуміння та супротиву з боку Москви.

Важливу роль в цій статті приділено російсько-українським відносинам, які на сьогоднішній день виходять за рамки двосторонніх та потребують розгляду в більш широкій системі координат, що включає в себе в першу чергу сусідні держави, колишні радянські республіки.

Мета дослідження полягає в розкритті головних тенденцій та закономірностей розвитку зовнішньої політики Росії в першому десятиріччі XXI століття по відношенню до України та Білорусі, здійсненні комплексного аналізу процесів та чинників, які обумовили формування саме такої моделі міждержавних відносин.

Історіографія проблеми дослідження. Досить важливим для дослідження проблематики стало опрацювання вітчизняних та зарубіжних наукових видань, у яких висвітлюються питання та основні закономірності еволюції взаємин Росії з Україною та Білоруссю.

Ця тематика достатньо широко висвітлена в роботах західних авторів, зокрема З. Бжезинського, Т. Буккволла, Ш. Гарнетта. Важливе місце в цьому дослідженні належить працям російських науковців, таких як Д. Тренін, А. Мошес, Ю. Дубінін, Р. Мухаметов та українських авторів — Г. Надтоки, О. Кирюхіна, Г. Мернікова.

Об'єктом дослідження наукової роботи є процеси розвитку сучасних відносин на пострадянському просторі (зокрема в трикутнику «Росія — Україна — Білорусь»), проблеми їх трансформації в умовах визрівання і становлення нової геополітичної ідентичності та зовнішньополітичних орієнтацій країн регіону.

Практичне застосування роботи. Зібрані та проаналізовані матеріали і джерела можуть бути використані для поглибленого вивчення даної проблематики, підготовки студентів до семінарських і практичних робіт, доповідей, науково-практичних конференцій та інших видів дослідницької діяльності.

З початком 2000-х років під впливом багатьох факторів відбулось поступове посилення позицій Росії на зовнішньополітичній арені. Цьому посприяло покращення економічної ситуації в країні, зростання цін на вуглеводні, часткове приборкання сепаратизму та московської олігархії з одночасними кроками з посилення геополітичного статусу країни з боку Президента Володимира Путіна. В цих умовах відбулись і помітні зміни в російській зовнішній політиці на пострадянському просторі, які були спрямовані на відновлення російського впливу в регіоні [11, с. 86].

Втім, протягом 1990-х років, в західній частині СНД — Україні та Білорусі встиг відбутися ряд знакових моментів, що свідчать про формування суспільно-політичного укладу, відмінного та відділяючого ці країни від Росії та інших частин пострадянського простору [6, с. 129]. Зокрема:

✓ Ствердження державної ідентичності. В масовій свідомості держав регіону закріпилася ідея цінності незалежності. В той час, як ідеї реінтеграції з іншими державами отримували все меншу підтримку [11, с. 89]. Що підтверджують результати соціологічних досліджень в країнах регіону, за даними яких рівень підтримки суверенітету порівняно з 1991 роком хоча і знизився, все ж лишається стабільно високим та достатнім для ствердження державної ідентичності (див. таб. № 1).

Таблиця № 1

Рівень підтримки державного суверенітету серед населення України та Росії

	1991 р.	2005 р.	2010 р.
Україна	90,9%	59,5%	59,1%
Росія	-----	52%	61% (2008 р.)

✓ Самодостатність політичних систем. В країнах регіону ствердились політичні системи, здатні самостійно та безвідносно до волі Кремля самовідтворюватись, обираючи нові персоналії (склад) владних інституцій. Яскравий приклад — вибори 2004 року в нашій державі, коли всупереч волі Москви було обрано Президентом В. Ющенко.

✓ Сприйняття Росії як певної загрози суверенітету. Будучи об'єктивно сильнішою сусідніх по СНД країн як в військовому, так і в економічному плані [8, с. 484–485], достатньо просякнута реваншистськими та імперськими амбіціями, Російська Федерація сприймалася в Києві, Мінську та Кишиневі як вірогідна загроза для суверенітету та територіальної цілісності. Подібній ситуації сприяли підтримка невизнаної Придністровської республіки в Молдові [5, с. 67–68], гра на статусі м. Севастополь (та й усього Кримського півострова) в Україні, бажання інтегрувати Білорусь до складу союзної держави у вигляді шести окремих областей, а не повноцінного автономного утворення тощо [5, с. 69–71]. Цю тезу підтверджують результати соціологічних опитувань Центру Разумкова, проведених в квітні 2006 та 2009 року, за даними яких мало не чверть українців бачать загрозу Україні від Російської федерації. Характерно, що кількість громадян, поділяючих цю думку, поступово зростає (див. таб. № 2) [2].

Таблиця № 2 [2]

Чи існує загроза Україні від ... ?

	Так		Ні		Важко відповісти	
	2006 р.	2009 р.	2006 р.	2009 р.	2006 р.	2009 р.
США	36,8%	27,6%	48,97%	57,1%	14,3%	15,3%
Росії	18,0%	21,4%	71,5%	69,9%	10,5%	8,7%
Інших країн	11,2%	13,3%	64,7%	64,0%	24,1%	22,7%
НАТО	36,9%	30,9%	44,4%	53,1%	18,7%	16,0%

Схожа ситуація склалася і в Росії, де за даними Левада — Центр індекс відношення до України (у вигляді різниці між позитивними і негативними оцінками, в%) знизився восени 2008 року до нульових і навіть негативних показників. В тому ж 2008 році 36% росіян охарактеризували міждержавні стосунки як «прохолодні», стільки ж як «напружені», а 10% — вважали їх ворожими.

Подібні відмінності, з одного боку, об'єднують Україну та Білорусь, а з іншого — виокремлюють їх на пострадянському просторі та викликають особливий інтерес для дослідження. Тим більше, що Російська Федерація провадить по відношенню до України та Білорусі особливу лінію зовнішньої політики [6, с. 129].

В 2000-х роках, за оцінками багатьох експертів, Росія в кращому випадку змогла уповільнити процес дезінтеграції простору колишнього СРСР, але аж ніяк не повернути його в зворотному напрямку, чи тим більше встановити контроль над ситуацією в регіоні. Відбувалося це тому, що можливості російської політики стикалися з фундаментальними обмежувачими чинниками.

По-перше, попри значну централізацію зовнішньополітичного курсу країни немає і в принципі не може бути консенсусу відносно його конкретних цілей і змісту. Як слушно зазначає директор дослідницької програми «Росія в регіональному і глобальному контексті» Фінського інституту міжнародних відносин Аркадій Мошес, в Росії відбулась «маркетизація» зовнішньої політики [6, с. 136]. Мірилом успіху чи невдач в зовнішньопо-

літичній сфері став комерційний зиск від продажу енергоносіїв, контролю над енерготранспортними комунікаціями, зміцнення позицій російського бізнесу в певних галузях економіки інших країн тощо. Ця обставина ускладнює гармонізацію інтересів різноманітних внутрішніх гравців. Навіть серед ключових акторів простежується базовий конфлікт: з одного боку, бажання отримати геополітичні та військово-політичні вигоди, а з іншого — неготовність покладати на себе суттєві витрати на підтримку потенційних союзників. Тим більш в цьому не є зацікавленими приватні компанії, особливо якщо їм доводиться поступатися своїми бізнесовими інтересами з огляду на зовнішньополітичну позицію Кремля. Існують різні моделі проникнення російського бізнесу в країни регіону. Для одних це використання підтримки уряду, для інших — договір з місцевими елітами без жодної політизації цього процесу.

Свою негативну роль відіграють і широко поширені корупційні схеми, непрозорість посередницьких структур тощо. Як наслідок, єдиний курс не складається, і російська політика нерідко переслідує взаємовиключні цілі. Яскравий приклад — Білорусь. З одного боку Москва демонструє зацікавленість в збереженні в обличчі Мінська геополітичного союзника і партнера по боротьбі з розширенням сфер впливу Заходу та запускає певні інтеграційні проекти. З іншого боку Кремль поступово відсторонює Білорусь від доходів відносно переробки, транзиту та реекспорту енергоносіїв. Час від часу влаштовує «продуктові війни» та уникає чітких домовленостей по сплаті своєї військової присутності на території цієї держави [11, с. 93].

Якщо взяти окремо кожен з цих ліній поведінки, то вона має певну логіку та сенс, втім їх поєднання є принаймні дивним та призводить лише до ускладнення міждержавних взаємовідносин.

По-друге, безвідносно до політичних цілей, мова йде про обмеженість ресурсу. Цілком зрозуміло, що економічний тиск (перекриття поставок газу тощо) неможливо використовувати до безкінечності. Санкції — зброя, що б'є по всіх сторонах. І в разі їх використання (а тим більше довготривалого чи багаторазового) лише посилюється ефект відштовхування та стимулюються спроби знайти нових союзників та торговельних партнерів [11, с. 91–92]. Водночас, симпатії до Росії в державах, що «постраждали» від подібного тиску, помітно падають. Результати політики «батоба», як наглядно продемонструвала газова українсько-російська криза 2009 року, коли Кремлю не вдалося ні на крок наблизитись до контролю над українською газотранспортною системою, часто виявляються далекими від задуманих і приносять самій Росії економічні та репутаційні втрати [10, с. 11]. За даними соціологічного дослідження, проведеного серед експертів Центром Разумкова, переважна більшість опитаних схиляється до думки, що подібні дії завдали шкоди обом сторонам конфлікту. Водночас, лише незначна частина експертів (1,9% серед українських та 9,0% серед російських) переконана в тому, що від подій початку 2009 р. тих, що програли, не було (див таб. № 3) [13, с. 62, 67].

Проте економічні важелі (дешеві енергоносії, пільговий доступ на торговельний ринок тощо), якщо вони використовуються лише для забезпечен-

ня політичної лояльності сусідніх держав, не в змозі забезпечити надійну прив'язку держав–клієнтів. Подібний розклад швидко формує сприйняття субсидій як певної даності і, водночас, аж ніяк не виключає можливість продажу цієї лояльності іншим патронам.

Таблиця № 3 [13, с. 62, 67]

Оцінка результатів «газового конфлікту» між Україною та Росією в січні 2009 р.
(% опитаних експертів)

	Українські експерти	Російські експерти
Виграла Україна	6,7%	12,0%
Виграла Росія	7,6%	9%
Виграли обидві сторони	1,9%	9,0%
Програли обидві сторони	66,7%	72,0%
Інше	2,4%	2,0%
Важко відповісти	4,7%	4,0%

В умовах світової економічної кризи та повернення до дефіцитних бюджетів в Росії проведення подібної політики стає занадто витратним та в черговий раз підтверджує економічну неспроможність Кремля змагатися з ЄС та США в цьому напрямку. Економічна міць Заходу стає додатковим фактором послаблення так званої «м'якої сили» Росії.

Зрушення в ідентичності пострадянських держав, що відбулися після 1991 року, ставлять під сумнів можливість залучення на свій бік симпатій громадян цих країн через використання таких важелів впливу, як православна церква, російськомовні ЗМІ, культурно-освітні зв'язки з Росією, тощо. Можливо спрогнозувати як мінімум розкол в сфері геополітичних орієнтацій, а в перспективі й наростання відчуття європейської приналежності [11, с. 89].

В 2000-х роках Росія активно користувалася інструментарієм опосередкованого впливу на регіон через своїх західних партнерів [4, с. 148]. Яскравий приклад — Бухарестський саміт НАТО в 2008 році, на якому мало вирішуватись питання про залучення України та Грузії до ПДЧ (плану дії по членству) в цій організації [12, с. 164]. Успішно використовуючи позиції Німеччини, Франції та Італії, які не бачили потреби в подальшому розширенні ЄС та НАТО на найближчу перспективу, Росія змогла використати їх на свою користь, довівши таким чином свою здатність грати на неоднорідності євроатлантичної спільноти з користю для себе. Разом з цим Бухарестський саміт в черговий раз підтвердив неможливість прямого контролю Москви над пострадянським простором та вимушеність узгоджувати свою позицію з іншими впливовими гравцями [9, с. 56].

По-третє, російська політика по відношенню до України та Білорусі більше не є суто двостороннім питанням. Російська Федерація змушена враховувати власні відносини взаємозв'язку з ЄС, що одночасно є вагомим стримуючим фактором до застосування найбільш жорстких важелів впливу. Хоча європейські країни й уникають втручання в ті конфліктні ситуації, які напряду не зачіпають їх інтересів. Як це було, наприклад, під час серпневого збройного конфлікту між Росією та Грузією в 2008

році, коли ЄС обмежився лише декларативними заявами. Проте, коли під загрозою опиняються життєво важливі питання, такі як енергозабезпечення Європейський Союз діє більш ніж активно та злагоджено. У відповідь на російсько-українську газову суперечку 2009 року Євросоюз не тільки активізував пошук шляхів диверсифікації поставок енергоносіїв, але й на документальному рівні висловив бажання розвивати двосторонню співпрацю з Україною і брати участь в модернізації її газотранспортної системи [4, с. 150–151]. І це незважаючи на негативну реакцію Кремля.

Як висновки до проведеного дослідження зазначимо, що серед проблемних моментів, що ускладнювали міждержавні взаємини в західній частині пострадянського простору, слід відзначити:

- Розбіжність в зовнішньополітичних орієнтаціях країн регіону. Намагання України інтегруватися в євроатлантичні структури. Поступовий дрейф Білорусі від російської «протекції».

- Економічні протиріччя, що регулярно виливалися в м'ясо-молочні конфлікти та періодичні газові війни.

- Складнощі в гуманітарній галузі, розбіжність в трактуванні історії, проблеми (часто перебільшені) з утисками російської мови тощо.

- Відсутність визначеності в прикордонних питаннях, статус Придністров'я, відсутність делімітації морського кордону в Керченській протоці та Азовському морі тощо.

Сучасна політика Росії, в основі якої — уявлення про сферу її впливу, визначається категоріями середини 2000-х років. В порівнянні з радянськими часами не тільки сама ця сфера стала значно вужчою, але й самі інтереси стали значно «легшими», такими, що не дотягують до «впливу». В Росії, та й на всьому пострадянському просторі, на зміну ідеології прийшов всепоглинаючий прагматизм. Відсутні підстави говорити про політичний контроль з боку Москви над цим простором. На відміну від впливу, який прагне бути всеохоплюючим і монопольним, інтереси — поняття більш визначене і конкретне, вони мають відношення не до країни в цілому, а до окремих сфер її життя — політичної, економічної, фінансової, культурної тощо. Саме в категоріях економічних та інших інтересів і слід досліджувати зовнішню політику Росії на пострадянському просторі.

Література

1. Грушинська Н. М. Україно — російське співробітництво в контексті регіональних інтеграційних об'єднань / Н. М. Грушинська // Вісник ДонНУЕТ. Економічні науки. — 2010. — № 4 (48). — С. 23–28.
2. Думка громадян України про ситуацію в країні, владу та політиків [Електронний ресурс] // Результати соціологічного дослідження. Центр Разумкова. — Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/>
3. Кирюхін О. Транскордонне співробітництво у російсько-українських відносинах / Г. Надтока, О. Кирюхін, О. Власюк // Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки — 2006 : монографія / [під. ред. О. С. Власюка]. — К., 2006. — 576 с.
4. Магда Є. В. Енергетична геополітика Росії за президентства В. Путіна / Є. В. Магда // Наукові праці: Науково-методичний журнал. — 2010. — Т. 131. Вип. 118. — С. 146–151.

5. Мерніков Г. І. Політика національної безпеки України та країн-сусідів: спільні інтереси і розходження, висновки для України / Г. І. Мерніков // Стратегічні пріоритети. — 2010. — № 3 (16). — С. 65–75.
6. Мошес А. Россия и новая «промежуточная» Европа / А. Мошес // Pro et Contra — 2010. — Т. 14. — № 4–5. — С. 128–144.
7. Мухаметов Р. Внешнеполитические итоги президентства Ющенко и проблемы российско-украинских отношений / Р. Мухаметов // ПОЛИТЭКС — 2010. — № 2. — С. 133–140.
8. Надтока Г. Основні етапи та тенденції розвитку українсько-російських відносин 1991–2006 років / Г. Надтока, О. Кирюхін, О. Власюк // Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки — 2006 : монографія [/ під. ред. О. С. Власюка]. — К.: НІСД, 2006. — 576 с.
9. Овчар І. В. Політико-правові засади українсько-російських відносин у межах Співдружності Незалежних Держав / І. В. Овчар // Стратегічні пріоритети. — 2010. — № 3 (16). — 53–58.
10. Особливості сучасних українсько-російських відносин та їх вплив на геополітичну ситуацію в Європі [Електронний ресурс] / Король І. Ф., Господар М. М. // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. — 2009. — Вип. 1. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Geopolityka/2009_1/PDF/Korol.pdf
11. Тренин Д. Россия в СНГ: поле интересов, а не сфера влияния / Д. Тренин // Pro et Contra — 2009. — Т. 13. — № 5–6. — С. 82–97.
12. Шевченко М. О. Українсько-російські відносини на сучасному етапі / М. О. Шевченко // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФП України. — 2009. — № 5 (52) . — С. 159–165.
13. Эксперты Украины и России о состоянии, проблемах и перспективах двусторонних отношений (экспертный опрос) // Національна безпека і оборона. — 2009. — № 4 (108). — С. 61–71.

М. С. Волосевич

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
Институт социальных наук, кафедра истории и мировой политики;
Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

ОСОБЕННОСТИ РОССИЙСКОЙ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ В 2000–2010 ГГ. (на примере Украины и Белоруссии)

Резюме

Первое десятилетие XXI столетия принесло заметные изменения во внешнюю политику России на постсоветском пространстве. На смену геостратегическому отступлению 1990-х годов с началом 2000-х был взят курс на усиление внешнеполитической роли России, в основе которого лежал экономический прагматизм Кремля и желание закрыть пространство СНГ для влияния мощных мировых игроков.

Ключевые слова: внешняя политика, постсоветское пространство, сфера влияния, сфера интересов, «маркетизация» внешней политики.

M. S. Volosevych

Odessa National University named after I. I. Mechnikov
Institute of Social Sciences, Department of History and World Politics
24–26, Frantsuzsky Bulvar, Odessa, 65058, Ukraine

**SPECIFIC CHARACTER OF FOREIGN POLICY WITHIN
POST-SOVIET SPACE ON 2000–2010
(on the example of Ukraine and Belorussia)**

Summary

The first decade of the twenty first century brought the noticeable changes to the foreign policy of Russia on former soviet republics space. On changing to Geopolitical retreat of 1990th, with beginning 2000th of thousandth a course was taken on strengthening of foreign-policy role of Russia, which economic pragmatism of Kremlin, and desire to close space of CIS for influencing of powerful world players.

Key words: foreign policy, former soviet republics space, sphere of influence, sphere of interests, «marketization» foreign policy.